

1214

TOPIC: TRADITIONAL MARRIAGE

INFORMANT: PONIPATE SENIKAU (M. 64 YRS)

PLACE OF ORIGIN: WAILEVU WAINIBUKA *Nailega-*

TAILEVU NORTH

PLACE OF INTERVIEW: WAILEVU

DATE: JULY 1986.

INVESTIGATOR: WILLIE DARI

Institute of Fijian Language and Culture
41 Loftus Street, Suva, Fiji

O ni na vakarau rogoci Ponipate Senikau, ni na talamataa tiko ki vei keda, na i tovo ni vakamau vakaviti e ra donumaka e na gauna e liu. O Ponipate, e dua na tuaga yabaki onosagavulu kava, mai na koro ko Wailevu, mai Wainibuka e na yasana ko Tailevu. Ni rogoci Ponipate Senikau sara mada.

Na vakawati e na Viti makawa, e dua na qito totoka, kava e sa vakamuri, na kena gaunisala vinaka. Na vakawati ni kua, e via kamikamica, na nona na tauri mai e dua na yalaa, me vaka e kau ga mai e dua na koli, e kau ga mai e na dua na veico, se e na dua na gaunisala, ka sa mai vakawatitaki sara. Ia, o ira na qase e liu, e ra vakaturaga tu, e dua na sala ni vakawati, e rui totoka. E dina ga, ni da sa mai raica na tamata e na gauna oqo, e bibi cake na kena cakacaka. E totoka ga, ni muri vakavinaka na kena sala. Au sa kaya tiko, e na vakaviti moli, ni tobe tu na uludra e na marama e liu. Me vakaraitaka tiko, ni ra se tu vinaka tu. Ia, au sa mai tinia tiko na noqu veivosaki oqo, ni sa kune ni rau sa taura na moli, e nei koya

na cauravou se gone yalewa, e sa kilai ni rau sa na vakawati. E sa qai lako mai na gone tagane oqo, e sa qai tukuna veitamana. E sa na qaitarogi koya o tamana, 'o drau sa veivosaki tiko kei Loraini?' Io, tamaqu keirau sa veivosaki tiko kei Loraini. E sa vakacava? 'E sa vakadonuya o koya me keirau vakawati. O sa na kila, ni ka oqo, e na sega ni dua na kiena tavere? 'E sega'. Oqo, e sa na vakarau sara e dua na tabua levu. E liu, na tabua. Ni kua, e sa so na gauna, e sa tiko na i lavo. Mo kila tko, vei ia na turaga e liu, e sa sega na i lavo ki vei keda. E tiko ga na tabua, e vakagataki tiko e na levu na ka, ni noda sota vata na i taukei. Ni sa lako yani o ratou na weka ni tagane, eratou sa lai vosa. Na kena i cakacaka vei keimami oqo. E na lai kacivi maix na gone yalewa, e na lai kaciva mai o nona tata. Ia, e ratou na soqoni vata tiko, me vaka e dau ni vosa tiko mai e na yasana ni yalewa, o tamana lailai. E sega ni o tamana dina, o tamana lailai e na vosa tiko mai. Na gauna e tou sa na dabe tiko kina o kedatou, na tikina mai vei tagane, e sa na kaci mai o tamana lailai, me sa na lai kacivi koya sara mai, e sa na kaya vua na ka oqo. I Reapi, toro cakesara mai, me ratou raici iko tiko na tunga oqo, bahta oqo na yalomu. E sega ni yaloi katou, e sa na kaya vua o tamana lailai. E dabe sara mai liu. Au sa na tarogi iko e na vica na ka. E sa na qai taro mai o koya. E sa lomamu dina mo drau veiatini kei Lemeki. E na tukuna sara ga mai o ~~lomeki~~ ^{Reapi} na ka e lomana. E sega ni vakabau na ka oqo kemui, me oti me caka tiko ga na doguvacu. E sega, mo kaya sara mai, me me vaka na nodra lawa na qase e liu, na 'io tamaqu'. Oi, sa vinaka vakalevu. E vakacava, o sa vakadonuya me ratou sa na cakacaka mai o ratou oqo? Io. E sa oti saraga i kea e dua na veitarogi lala leka. Me ratou tiko e na dua na yasana. Ni sa na oti saraga oya, e sa na sikanala tale mai o

tamana na gone. E sa vakadonuya o koya me watina. E sa oti i kea, na yasana na yalewa. O kedatou, t~~o~~ sa na qai taura yani na tabua ko na tabua levu, e ratou sa na tuiraka sara i matadratou, e sa na ia sara na cakacaka. A vura saka, e dua ga na tabua e keitou kauta tiko mai oqo, na i vaka domu ni gusuna na marama oqo. E liu, e dau taurā na ka bibi, na nona dau vakaio na yalewa. E vakalutua sara ga e tuba e dua na denikato. Na yaca oya na denikato, se e dua na i vakatawa ni denikato, e dua na tabua levu. Na yacana i ke, na i kali ni sucu. Ia, e sa na tinia i kea, na kali ni sucu. Na tabua oya, e sa na qai cabo. Oqo, na i vakadomu ni gusuna na marama oqo. E ratou sa na tukuna, ni tabua levu oya, e na nodratou sa talētaka, na nona sa vinakata na yalewa oya, mesa na watina na nodratou gone yalewa. Na gauna sara oya, e sa caka oti na ka oya, e a sa na buki sara ga mai kea, na bogi ni desu i vda. E vakacava, me sa rau dresu i vola e na vula mai oqo. Na i soqosoqo ruarua, se na yasana ruarua, e rau sa na veivosakitaka na ka oqo. Io, o keitou sa nanuma tiko me sa macawa ga mai oqo. Oi, io sa vinaka e sa macawa ga mai oqo, o tamana lailai oya. E sa na qai yaco mai na siga oqo, na i ka tinikalima beka ni siga, ni macawa mai oqo, e na vula mai oqo. E na i ka tinikalima ni siga oya, e liu, e dau caka na kara i ke i Vunidawa. E se sega na lori, o na kara toka beka e na bilibili, se e na boto. E sa na kau mai Nahita na bot, e na vodo mai kina o yalewa, e ratou lee va tale na yalewa, rua na tagane, e ratou sa kara mai e na boto. E mai vodo o au i ke, vata kei rau na noqu i lala, e rua se dua, keitou sa qai ho i Vunidawa. Na nomu lako oqo i Vunidawa, o sa na vakarau vakavinaka tiko. Ia, o ratou na ~~oo~~ curu e na sitoa ni kai Idia, se na kai Jaina mai Vunidawa, e ratou sa na dre ga na i yaya e ratou vinakata. E na lai dre ~~xx xx~~ i ~~yxxx~~ keru, e rua na i vinivo e lai duana i tawelu, e dua na i sulu lobi, se e dua na i dalobi i sulu,

se cava na ka va oya. Taucoko, esa na lako mai na bili nei kai Jaina, e ruasagavulu na paodi. Oya, se i lavo e liu, se ruasagavulu na dola, e na gauna oqo, kevaka e muri na sala oya. Oya, e sa na sauma vua na kai Jaina. Oya, e lako ga mai, vei koya ga na tagane. Ni sa na sauma o tagane na ka oya, me oti, e na sauma e dua na kana mai na sitoa. Me na matata tiko vei tagane, e na sega ni rawa ni na vakalutui i qele na nona veiqaravi. Kevaka e tou sa na kana mai na sitoa ni kua, na kakana levu ga e rawa ni voli mai e na sitoa e na gauna oya, na tini bulumakau, e na gauna makawa. E se sega ni volitaki tu, me vaka na gauna oqo, se me tu na vale ni kana, me vaka na gauna oqo. E ratou sa na lako ga e na kana na yasana i muri, e ratou sa na lai dolava na bulumakau, cdi madrai i muri e na sitoa. Ni ratou kana oti, e sa na ia mai na boto na kara lesu mai. Na kana biuta mai e na loma ni boto o tagane, e rua na kava bisikete, e vasagavulu na paodi bibi. E rua maina x i lobi i sulu, me kena i yau. E na biu mai e na boto e ratou sa lako mai. Oya, e ra sa na kila tiko o ira na tagane era lako mai, e dua na ka na tagane oya. Keitou kana mai kea, keitou ya rua na kava bulumakau, e sa vo tu mai oqori na bulumakau. E sa lai kata mai o koya e x rua na kava bisikete e vasagavulu na paodi bibi, me keitou ka ni vakasigalevu. E sa vo tu mai oqori na kena v. Ia, a magiti na ka ni dresu i vola, me ra sa lako tiko mai, e rua na kava bisikete, e rua na i lobi i sulu. E ratou sa na taroga o ratou na tagane, e sa i vei o koya? O au, sa mai veivuke i ke, meu sa mai sobu i ke, e na qai gob cake sara na kara, me gde i Naibita, au na qai lai tatau vinaka mai, meu qai gole tale mai. E sa na veitalanoataki na ka oya, e sa na lutu sara tiko e na nona mata vuvale, o iko e sa dua na digidigi vinaka, o sa digitaka. O koya ga oya, na ka e ratou sa na veitalanoataka. Na kena lako na magiti oqo, e na lai wasea sara ga na lewe ni koro, se e na wasea sara ga na mataqali. Se

e na wasea e na yavusa taucoko, na bisikete kei na i sulu. E baleta tiko oqo, me vaka e kena kakana tiko, ni voni nona cakacaka ni vakawati ko e sa vo i muri, mai na yasayasa oya, na yasana ni yalewa. Oya, era dau vakayagataka kina o ira na noda, na yasana ruara va oqo, me ra dau veinanumi taka vata na ka e caka, e baleta na i cakacaka ni solevu, Oti ga, e sa qai liu mai e na gauna oya na vakamau. Ia, na vakamau e sa na macala tiko ga na siga, ni vo e tdu na macawa. E ruasagavulu ka dua na bogi, e sa na klai tiko. Ni sa lai lili na i vola oya, me rawa vei iko mo vaka cacana na nodau vakawati oya. Kevaka o drau veivosaki tiko kei na yalewa oya, se o au, au sa na laidresuka na i vola. Me drau kakua ni vakawati, ni keirau vakawati tiko o keirau. Ia, e na qai tukuni tale mai na caa tale e na qai caka. Se, o koya na magiti o cakava, kevaka o kila o iko ni ka levu cake, o drau a sa veivosaki oti kei na yalewa, ia, mo balata, ka tukuna ki vua, mo drau dresu i vola e na siga ka. Ia, kevaka e sega ni rawa, mo vakalasuya mo sa sa lai cakava na ka oya, e na kila o yalewa ni ka lasu walega, e via cakava ga edua na cakacaka, me rawa ga ni ca kina. Ia, e sega ni lomana dina na vakawati. Ni oti e ruasagavulu ka dua na bogi, e sa kua ni cala na ka oya. E sa na lai dresu na i vola, e na lako ga o tagane, ena wasei ga vei ira, e na lai kauta mai na i vola oya, ni sa vakadonui. Ni oti beka ga e dua tale na macawa, e sa qai caka na vakamau. E lako ga o tagane e na ose, lai lauta mai na i vola oya, e sa vakabau. Na qele, o koya e neimami vosavosa, e akau na yalewa. E ratou sa na kauta mai na yalewa, na siga oqo, e rau sa na mai moce kina. Me rau sa mai vakawati kina. Ni rau sa na vakamau ga e na gauna oqori, e sa na tukuni mai e na kena itukutuku, e rau sa na vakamau ga e na siga ni ~~xxx~~ kua, me rawarawa. E sa na cece sara na i yau nei yalewa e na bogi ga ni kua, e sa na kau sara ki na nona vale o yalewa. E sa na vakarautaki tko mai, e

dua na i yau levu, o ira na wekana na yalewa, me ra vakarautaka na i yau ni kau o yalewa, na vakawati. E caka ga na vakamau, o na i T₂latala, oti e sa na caka sara na veisolevuti, o yalewa. E ratou sa na tukuna yani o ratou na weka ni tagane, keitou sa na solevutaka tiko ni kua na yalewa. Oya, e kena i balebale, na i sau ni yalewa. O keda, e da dau sauma na yalewa va oya. E sa qai caka na i yau, e sa qai caka na solevu. Na ka e qai caka oqo, e na mai biu na nodratou i yau, oya na ibe, e dua na drau, se vasagavulu, e duidui na vanua, na i yau ni kau yalewa. Ia, o kedatou e sa na qai bini i ke, e rua na i yau. E dua na i vola, na yasa ni tagane oqo. E dua na i binibini i yau, na i vda, e dua na i binibini i yau, na i kali ni sucu. Meuna vakamacalataki iratou mada na i yau oya. Oqo na i yau elako mai vei iratou na weka ni yalewa, e vakatokai tiko, na i yau ni yadi yalewa, se na kau yalewa. Me sa kau i nona koro. Ia, na i yau e tiko vei tagane, e rua na i binibini i yau, e dua na i kali ni sucu, edua na i vola. Na i vola oqo, e sa oti vakavola na yalewa oya, e na nona mataqali, e sa mai cru vakavola e nalewe ni neitou mataqali, ni sa watina na luvequ e na noqu mataqali oqo. E dua na magiti kei na i yau na i kali ni sucu. Na i kali ni sucu oqo, o koya e a sucu mai e na ma vale kei tinana, e sa sucu tiko mai, e sa veiqaravi tiko mai kei tinana, me yacova ni sa biuta mai na vale oqo, e sa kali mai kina, e sa oti mai kina. E dau dua tiko gona na i kali ni sucu oqo. E dau dua tiko na kena tabua, na tabua levu, e rua na i kali ni sucu. Na tabua levu, e va se lina na i vola. Kila, na i tuvatuva ni tabua e na gona oqo kemuni, o ira na gauna ni kua, e ra sa taura na tabua oqo, me sa tabua. E lai taurivaki e na i kali ni sucu, e lai taurivaki e na i vola, e sega. O ira na qase e liu, e kalasitaki na tabua. O ira na ka oqo, e yacova na i Kali ni sucu. O ira na va oqo, e rararaba ga, elekaleka, me na i vola, ia na tabua, e ka

lailai ga, e vaka ga e ra dau dabe tu e na vei porn shop mai Suva. E
sega, o ira na qase e liu, e ra dau kalasi taka na ka oya. Baleta tale
ga na kena vosa, na tabua, e ka lailai. O koya e cavaraka tiko yani,
mo via kauti kemudou tiko i ra, mo dou lailai, mo da kaya tiko e na tabua,
'E rya ga na tabua lailai e koto oqo'. E dina ga ni tabua levu. O ratou
sa na qai tara mai yasana ka dua, tara tu mada ga na kamunaga levu. E sa
sega ni tauri na tabua, ni sa ciqomi, e sa kamunaga levu. E yacabeki na
tabua, e sa na taurivaki na kamunaga. Oya, o ira na qase e na gauna e liu.
Se na i kali ni sucu, se na i vola. Ia, na tabua e na biu e na i vda, e
tiko e na i kali ni sucu na tabua levu oya. Au sa luvata tani oya, kevaa e
sa na caka na vakawati, keitou sa na ~~vakawati~~ qai veivosaki, o kitou kece na
tamana. Oqo na tali ni sucu ni gone, ni lako yani e dua na i kali ni
sucu, me dua ki veiki keuni me tara, mo ni kauta mai ki vei au e dua na
bulumakau. Oya, na kena i vakarau e liu. Me biu yani e duana tabua na i
kali ni sucu, e lako mai e dua na vuaka. Na kena dredre vei ira na qase na
bulumakau, na kena dredre vei ira na qase na bulumakau, ni rui levu na ka
e caka, e vakaotia na bulumakau. Na vuaka, e ratou na wasea beka ga, e tini
se ruasagavulu na tamata. Ke ruasagavulu, e sa lako vakaca ki vei ratou.
Ia, na bulumakau, e rawa ni lako e na vasagavulu, na bulumakau levu. E
dauka na nodra raica na bulumakau na qase. Me taurivaki e na magiti oqo.
Ni sa mai caka na i vola, kei na i yau va oya, e ratou sa vei solisoli, e
sa oti, e sa qai kau na yalewa. E sa tau tu mai kina na ibe, ena uku
taki, me rairai vinaka tu. O tagane talega, e sa dodonu me uku, me vaka
salsalu tu, me sulu kumi. E qai lai kau yani na yalewa, me rau lai
kana, vakayakavi. Na nodrau kana vata oqo, me kila o Taniela, kevaka e
vakawati, me kakua ni kana vakatotolo. Me via kana wedewede, me kua ni kana

vakalevu, ni ra rai tu oya. Me kana vakamalua, e na vukudra na i lala nei yalewa ni tiko, e ra na via kana vakamalua. Na i lala talega nei Taniela, e na tiko, e ra na via kana saraga vakamalua, me ra mamau. Oya na i naki ni kana, kana vakabalavu, taura na nomu kana. Ni o sa kana oti, e sa coki naibe ni kana, e sa rau mai vakacegu yani. Na i yaya kece ni kana oya, e kena i naki, menona vakadua na yalewa. Ia, na i yaya kece e taurivaki e na siga oya, na i sele, veleti, sepuni, bilo, ka kece. Ia, e sa dau vaka rautaki na ka ogo. E rau lœe rua ga e rau kana, e rawa ni au kana o rau, kevaka e rau taganekaukauwa, e na tlu na daseni veldi. E dua ga na veleti, e rawa ni biu kina na dab, ni oti ga na dab kena na yalewa oya, e ratou taura na veleti oya, biuta tale ki vua e dua tale na veleti vou. Ni nona kana oti ga, o ratou na gane na ga tagane, e ratou toka ga i yasana. Me dovi tale, kevaka e rua tale se e tolu na tiki ni dalo, e dua na veleti vou. Baleta o tagane, e sa toka mai vua e tolu na daseni vovou. Oya me biu vakadua vei yalewa. Oya, na i talanoa e ra sa na kauta, na yalewa. E vica na nona veleti o ka ogo? E tolu na daseni. Na i cula e vica? E tolu na daseni talega. E tolu na daseni na bilo ni nona gunu ti. Na wai ni toa, na katauca o oya, e ra veiqatitaka o ira kee na vakawati. E sa qai lako ki na mra bula vei ia na tagane kei ira na yalewa e ra sega ni vakawati, na lavetaka na i tovo ogo. Na i tovo ni veiqati, na i tovo ni veivala vinaka, e na ka e sa caka mairara, na ka e caka e na loma ni kana, Ni oti na kana, e na caka e dua na veimara utaki lau, na vaka malolo, se me e sa tiko. E coko vata e vica na mata ni meke mena laga i kea. Ni sa oti na meke oya, e sa na qai tucake mai e dua na tamani yalewa, se e dua na tamana lailai, se e dua na wekana e sa na qai tukuna. 'Au sa kerei kemuni na turaga na marama, mo ni sa x lai vakaotia yani na nomuni veimeketi e na vale nei tubuni yalewa. Na vale ogo, e rau sa na maroroi

kina na vakawati, na gauna saraga oya, e sa na sogo mai na vale. Oqo, na kena icakacaka e na gauna e liu. O tagane, kei yalewa, e rau sa na tiko ruarua e loma ni vale. Me rau na tiko oqo, me bogi va. E rau na tiko o rau i vale oqo, me bogi va. Na nodrau sili, e rau sa nanumi, me rau kakua ni sili, me yacova sara ni oti na bogi va. Ia, e rau qai dau cakava vakailoa me kakua ni laurai. Oqo, e liu ni sa caka na soqo ni vakawati e na gauna oqo, e sega ni caka me ka ni dua na siga. E lako, me ka ni rua na macawa, se ka ni tolu na macawa, na noda na bika tu na koro oqo. E sa yaga kina na teitei, me vaka etalanoataka tiko na tuga oqo. Na nona veialo na tagane, o sega ni o lai vakawati ga, me ka ga e vu mai ni kua, mo sa laki vakawati. O iko, o vakawati tiko oqo, e na vuku ni nomu vakawati, e na vuku ni lima na udolu na dalo e sa tu. E se sega kina na tavioka, na gauna e liu, e a ra dau tei dalo ga na tagane. Ni kua, e sa dua ga na soqo, e sa lako mai na taga tavioka, me rauta na noda kana. Oqo, na dab saraga, e cavu tiko yani, lima na drau lako ni kua, lima na drau cavu ni mataka. Me rauta e dua na macawa se e rua. Ia, i keaxx sara ga na wekaqu, sa na dromu e na lovo na moqu dra, ni na drodroya o ira na wekaqu kece. Ia, ni sa drodrwa na dra, me ra mai kana. E kea tale, e rau na lai sili vakavinaka mai o rau, e rau mai kana tale. E va na bogi, e rau sa qai lai sili mai. E dua na kena magiti oya. Na bulumakau, me tiko vei iko. Ni lako e dua na bogi va, e lako e dua na bogi tini, e sa oti na soqo, e sa qai wase na i yau. Wase nai yau o keda. Wase na i yau o keda, na weka ni tagane, e qai tiko na i yau nei yadi yalewa, o koya na yalewa e kau mai, e ratou sa na wasea na kena i yau oya, me na wase kece i veivanua, na ibe e tu e loma ni vale, e rau na lai cega, o tinai yalewa ke tinai tagane. E rau na tiko, me rau na lewa na ibe oya. E rau sa na tiko me rau lewa na ibe oya. E sa na wili ke ce na

ibe, dua na drau vasagavulu. Sa vinaka, dou cakava na kena i solesole, e dua na drau na ibe. Oya, na i oloolo, e olo vakavinaka sara, e biu i cake na nodrau i yau, na i yau merau tauyavutaki kina. Na i yau ni nodrau vale. E dua beka na vale nei tamana, se o tamana levu. Me rau tara vou, e dua na nodrau vale, melai tevu kina na dua na drau na ibe oya, ka rau na tiko kina, me yava na gauna ni nodrau vakaluvēni, se na nodrau vakati, ni rau sa na tauyavu tiko kina. Na vasagavulu na be ko e se vo tiko oqori, e sa na nei tinana na yalewa ka, ka nei tagane na nei ka. E ratou na wasea, kēi iratou na veivaravi. E na wasei na veika kece oya, e sa na qai mai oti vakadua kina. ~~xi xhxi~~

-- Ni bogi va, e dua na ka e caka kina?

Ni bogi va, e caka na kena magiti, e dua na kena bulumakau. E dua na bulumakau, se e rua na bulumakau. O ira na weka ni yalewa, e ra na waraka tu na bogi oya, e sa i koya, na bogi e sa na vakabogi va kinana luvana.

-- Me vaka ni o tukuna toka ki vei au, e na nodaru veitalanoa toka, ni ko ira na marama gone, se na marama e ra tiko na nodra tobe, e bogi va ga, e sa na koti kina na nodra tobe?

E sega, e dau tu ga na tobe oya. E so, e ra dau cakava tale, medrau ni ulu. E ra seresereka tale na tobe oya, me ulu tale, me sere. Oya, na i vakatakilakila ni gone yalewa. Ia, ni sa oti na gauna oya, e sa curuma na vale nei tagane, e na koti vakaleleka na tobe oya, e qaisere taleme drau ~~ni~~ ni vale.

-- O ira na noda qase e na gauna e liu, e vakacava ke dua na marama e curuma mai na nona vale vou, e sa marama qase mai. E na caka na vakabogi va, se?

Na veidokai e tu ki vei ira, e ra cakava ga na ka e ra rawata. Ia, e a na yasana ni yalewa, e dau ka adresara ki vei ira. O ratou e ratou sa na

mai tukuna rawa. Kevaka e sa curu ga mai e dua na yalewa, e sa ka, e sa vinaka me vakaraitaki rawa. E dua na ka au guilecava i kea, o ira oqo, na nodra cega na ibe me bogi va, na ibe. O rau, erau davo koto e na dua na kuni. Na nodrau i davodavo, ni sa tevuna ibe, e na mai tau yani na masi. Na masi oya, e na drodro kina na nona i vakatakilakila ni dra nona na yalewa. Ni rau sa tiko vata. E sa na laurai e na masi. Na bogiva, se e na i matai ga ni bogi, e na lako mai na tinana na tagane. Drau sa yadra, ni sa mataka ni siga oya, Io, yadra vinaka. Oya, na ka oya, e ratou sa na kaya rawa vei tinana. Kevaka o drau sa na moce e na bogi, o au sa na lako mai e na mataka, meu na mai cega na masi oya, Na masi oya, e neitou masi. Ia, e na kaya o tagane, oi e sa biuta o watiq, e kaya ga o koyame keirau davo ga e na ibe. E sa na rawa ni ratou kila, ni yalewa oya, e sa qase mai. E tiko ga vua na tobe, e lawaki o koya. Na ka ya, e sa rawa ni veivosaki taki. E se ra na tu ga na wekana, e sa na kauta. E besetaka o Losana na masi. E rawa ni ratou na curumi koya tale ga e na gauna oya, o ratou na wekana na yalewa. O tinana, se o cei ga. O koya oya, e bibi kinana bogi va. Ia, kevaka e koto ga na masi, e sa toka kina na i vakatakilakila damudamu etiko kina, o tinana kei ira kece na ganena e ra sa kaila mai. Na kaila ga ni marau, e ra vakasausau, se dua na meke. Na cava? E sega, e ratou sa meke na ganena yalewa na tagane vou. E ratou sa na kila sara. Na marama oya, e lako vakavinaka sara tu ga mai e na nona loma ni vale. E tiko vinaka saraga, na nona da, e sa kunei e na masi vulavula. Ni sa na meketaki mai na ka oya, e sa na cecega mai o tinana na masi oya, na masi vulavula, e na dredre mai, se e na levu mai na nona kaila. 'E rau moce vaka

vakavinaka e na bogi, e ra raica sara tu'. E ra na vakarongoo ira maina
vei yasana, se na cava e sai rogo. E ra na raici tamana, e ra na raici
tinana ni sa lako, eikemudou na cava o dou cakava tiko, e sa lako i vale
na tinana na yalewa. E ra na vakaraica tiko mai na vale oya, me yacova
na noda lesu mai. Ia, kevaka e ~~more~~ lesu mai oya e na nona marau, oya, e
ra na lai kaila tale ga, na vo ni veivalevale. Baleta, ni ratou talditaka
na nodratou yalewa, kei na i yau e vakayacori, e vica na drau e sa lako,
e sa yaga. Ia, kevaka e kau tani na ka oya, e dau so na gauna keuni,
e sa yaco mai na nodra vuku o ira na mrama tinada, e sa dau kau tiko yani
e dua na dra ni manumanu. Oya, e dau ka vunitaki sara. E dau kauta tiko
yani e dua na yalewa, na vanua e mate mai kina na bulumakau ni veiqaravi,
me lai tauri mai e dua na tiki ni dra lailai. E rairai e rau veivosaki
beka vakaveitavaleni, o yalewa oya, vata ki koya evakamau. Kauta mai na
dra, ia na cakacaka oya e dau kune. **Lai kau dra ni toa mai, lai kau dra ni**
bulumakau mai, e rawa ni ra na veivosakitaka na ka oya. E dua na gauna ni
rauna veiba o rau na yalewa ogo, e na dua na gauna i muri. E dina ga, ni
sa vakalveni tu, 'na cava o bau vataka tu o iko, kaukau drani me, kaukau
dra ni toa, kaukau dra ni bulumakau mate'. Oya, ena oti kinavakaduavua.
E ra dau qarauna sara me kakua ni dua na ka e leqa kina, se me dra vinaka.
Me rau veivosaki ga, o rau sara toka ga nai le toka mai o yalewa, o yalewa
vinaka, 'e vakacava, o tinamu e lai raica na nomu ibe, e sa vuni'. O au
e tevu vakavinaka tuna noqu ibe, au dvo vakavinaka tu e na noqu masi
vulavua, au taleitaka na ka oya. Oya, e sa vakaraitaka tiko mai o koya, ni
laurai na nona dra i kea.

-- Ia, o koya na sili o ni talanoataka tiko ki vei au, e rau na sili ga o rau
na veiwatini, se e ra sili vakacava?

E rawa ni ra sili vakailah. E dau yao tale ga na kena taga vei keimami.

E kau tu e dua na lawa o yalewa, e qai dua na dravusa me rau lai taga vata, e rau na lai taga vata e na dua na vanua. O ira na makubuna, e se o ira na tavalena, ni sa na sega mai na ika. E ra sa na kaya yani, u e sega mai na ika, e a na kanavakaca o tagane, e dravadra, e sega ni qoli vakavinaka. E dravudravua na nodrau lai qoli. E so, era dau lako sara ga mai, dou e sa qai dua na tagane vinaka, e sa dua na yalewa vinaka. E sinai sara ga mai na noke e na ika, e ra talitaka natagane, e na nodra kila kina, na nodrau bula e muri ni vakawati. E rau na rawa ika, se kana ika se sega. E na kune mai e na i matai ni gauna e rau na sobu kina ki wai.

-- Ia, o koya na ibe o ni tukuna tiko ki vei au, e na lai cega e na bggi tini, e rawa ni o talanoataka ki vei au, o cei e na tevuka kina na ibe oqo? E na gauna e sa vakarau caka kina na vakawati, o ira saraga na weka ni tagane, e ra na mai tevuka na ibe oya. O ira na yalewa, weka ni yalewa, e ra na lako tale ga mai me ra mai tevuka na ibe. E sa i koya sara ga na ibe oya, e ra laukane kina na noqu nei, na noqu cava ko e tiko sara mai Suva, se mai Wainimala, e ra na vodo mai. E sa tevu na ibe, e na sega ni na kau lesu mai. E ra na lako mai, me ra na mai tevuka vakaduana ibe oya, me tu i loma ni vale, ko e dau caka e na siga oya. E rau na cega saraga na tinana kei na tinana. E ra dau raica, me kua ni dau cega duadua ga e dua ki vei rau. E sa na tukuni sara yani, ni oti na katalau, e sa na ceka na ibe. Sa vinaka, e ratou sa na lako mai o tinana, o tamana, e so tale na tinana lailai. E ratou na tiko o tinana, e so tale na yalewa, nona nei, nona naa leu, e so tale, e sa ra na qai cega na ibe oya. E ra na wilika, e ra na raica, ibe levvu, se cava, ka ra na talanoa sara e na yasana ka dua. O ratou na wekana ni ratou na tevuka, e katukatu ya vica. Na ibe vakabati, na ibe vakula, e sega ni kune tale kina e dua na ibe makawa. E rau sa kalougata o rau

na veiwatini. E dau nodra i sakisaki, ni sa caka na vakawati va oqo, me rau kila, na kaukauwa tiko vei tagane, kei na kaukauwa e tu se na vutuniyau e tiko vei yalewa.

-- O kemuni i ke, o ni dau vakayacora talega na tevuteu?

Io.

-- Na gauna cava, e dau vakayacori kina na i vakarau vakavanua oqo, na tevutevu. E na gauna cava?

E na gauna ni vakawati. E levutu na ka e ra dau tevuka na kaa ibe o keimami i ke. E dua na gone vou. Na luvemu tagane e se qai sucu vakadua, e na tevu na nona ibe. Na yalewa vakawati kecega, e na tevu na nona ibe.

-- E sa oti kina na vakamau oqo?

Io. Ni sa oti na vakamau. E tiko i ke vakalailai, e dua na lawa ni Lotu. Na Lotu Kavitu, e wasea tiko vakalailai na cakacaka. Ke drotaka maie dua na yalewa o Taniela, o ira na wekana i ke, o ratou na watiq, o ratou na mataqali i ke, e ratou na sega mada ni na lai tara na cakacaka ni vakawati oya, na tevutevu. E vakavo, ke sa vakamau o Taniela. E vakamau ga, e sega ni wawa, na tevuteu e sa na caka. Balta, e na lawa ni neimami Lotu, oya e lawa ni veibutakoci. Mo kauta mai e dua na yalewa e sega ni vakamau, o sa mai butakoca tu. E raw mai tiko vata, e na sega ni rawa, ni na vakayacori na ka ni vakamau.

-- E rawa ni o talanoa taka ki vei au, na kamunaga leu oqo na kali ni sucu?

Io, na duidui ni kali ni sucu, na tabua ga e sa laurai, me vaka ga au sa kaya tiko. Na tabua e wase vakatolu. Ko ga au vakaraitaka tiko, na ka lailai, ko e ra dau kaya tu, me bati ni vuaka, se na i ukuuku ni yaloyalalo. Oya na tabua, e dina ni yacadra kee na tabua. O ira kece i ke e ra wasea, e sa qai ka u mai na tabua raraba, se na tabua levulevu, me raraba koto, oya na i vola. Ia, na ka mokimokiti levu balavu, au raica mai Suva e na gauna oqo e rua na drau na dola. Na sitoa ni vesu i yaya mai Turaki oya, e dau

kilai keimami na dau voli tabua. O au, niu curu ga yani, sa tiko, e na kaya mai vei au. Ba~~ba~~ au dau vaqara ga na kali ni sucu. Ia, e qai mai sereka ki vei au, ni tawa tu e na taga veva. E na kauta mai e dua na ka levu, ka tukuna o koya ni ~~ra~~ na drau na dola. Oya na i kali ni sucu. Ia, na i kali ni sucu oya, ~~kevaka~~ au sa solia mai ki vei iko, mo lako mai veiau mo mai kere tabua, o na mai tukuna vakadodonu, ~~kevaka~~ o kila na tabua. E talai au tiko mai o ~~tama~~, meu mai taura na kali ni ~~suc~~ e koto ki vei iko. Oya, e sa na dewa sara na kato oya, e solia na kali ni sucu oya, au solia na i kali ni sucu oya, au sega ni taroga, au sega ni vosa. Niu kila tiko, ni sa oti na oga se na leqa oya, e rau na kauta mai, se tuya mai vei au edua na bulumakau. Oqo, na kamu ~~ka~~ ni sucu, e soliatiko mai o tata. Oi, ~~a~~ ~~vi~~aka vakalevu, baleta e sa ~~i~~ rui dredre na nona ~~y~~o mai na i kali ni sucu ki vei au, e yaco mai baleta na yalewa. Au sa vakania oti e dua na solevu. ~~2~~ Ia, e na dodonu me na nanuma tiko na ka oya, niu na lai kerea mai e dua na tabua ~~leu~~ oya, na bulumakau e na lako mai. E kenai vakarau vei ira na qase e liu oya.

-- E vakacava na cokonaki, e ra na dau ~~ca~~kava tiko o ira na qase, e na siga ni vakamau. Ni sa oti na dresu i vola?

Io, me cokonaki tiko o rau na vakawati, se o koya e vakawati. E dau kau tiko na kakana, e na veisiga kece, me lai yacova sara mai na bogi va. Baleta, vei keimami e na gauna e liu, e soqovi vei keimami navaka~~ati~~, me vaka au sa kaya tu. Macawa dua, lako sara na kena ma~~ca~~awa rua, e ra na lako tiko mai, o koya e na via kau kakana mai, me ra raica tiko mai e yasana ka dua, na nona veiwekani o koya, e sa rui levu. E sega ni ratou taqaya, me ratou qarava e dua na tamata, e dua tiko ga na tamana se rua. E ratou raica, ni lako mai na qia, na i vua, na kakana, na toa. Dou, na nona veiwekani na tamata oqo, e sa mai tko vinaka dina o Sa~~l~~ote. Na ka ~~ga~~, e na vei

talanoataki tale tiko mai yasana ka dua.

-- E levu na qase e na gauna e liu, ni ra dau laiduguca beka e dua na marama, na cava na kena i cavucavuti beka, e dua na marama mai nomuni vanua? Na vosaki na yalewa. E sa na lai vosaki na wati Taniela. E ratou na lako kece o ratou na wekana vola. Kevaka e na tukuni cake mai i ke, au na sega ni wawa tale. Na i vakadonu ni vosa e sa tiko, o ratou na wekana vola, lako mada vei tamamu lalai mai Wailevu. Me datou sa na lai vosa i Nayavu ni kua, e na yakavi. E na tarogi o Taniela, e vakacava, na i vakadonu ni vosa e sa tiko? Kevaka e tukuna o koya, e wara. E tukuna o Tata, me sa nomu i tavi. Kevaka e tiko vei au, e sa sega ki vei au. E na kauta yani, e dua na tabua vakaivola, se e dua na tabua. Ia, na ka oya, e sa na caka tiko ni sa donu na nona vosa, ni sa io. Keitou na lako tiko mai, me keitou sa na mai raici Akesa, me sa lai vakasaqa toka na meitou libu. O koya me sa na mai tiko i ke, me sa na mai vakasaqa tiko, vei tamaqu, vei noqu mataqali, vei ira na wekaqu. Keitou sa mai vosaki Akesa tiko, me sa mai vakasaqara toka na meitou libu. Oi, sa vinaka. Oya, na i vakarau, se na i cakacaka ni vakawati.

Vinaka vakalevu.

SA OTI.